

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 323

Солдатенко В. Ф.,
доктор історичних наук, професор,
член–кореспондент НАНУ, головний науковий
співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
(Україна, Київ), veid@ipind.gov.ua

ВАСИЛЬ ШАХРАЙ І ЙОГО ТВОРЧИСТЬ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

В статті робляться спроби відтворити досвід політичної діяльності, творчий шлях, оцінити літературний спадок одного із ідеологів українського комунізму В. Шахрая на тлі суперечливих історіографічних дискусій.

Ключові слова: Українська революція, націонал–комунізм, РКП(б), КП(б)У, УКП, національне питання, національне відродження, національна державність, самостійність, незалежність.

Начебто всім і даним–давно відомо, що реальна історія, справжній досвід завжди, відрізняються, і часто дуже істотно, від сприйняття та інтерпретації наступними поколіннями, їх науковцями, публіцистами, політиками. Тому існує чимало різноманітних причин і пояснень, далеко не всі з яких об'єктивні й переконливі. В їх числі особливо негативну роль грають примхлива кон'юктура, непереборне бажання підлаштувати бачення й оцінки минулого під прагматичні потреби поточного моменту. Однак, це зовсім не те, що з позицій історичної дистанції події та їх учасники кожного разу уявляються по іншому – улюблене пояснення тих, хто займається історіописанням, особливо авторів підручників. Можливо, найнаочніше означене виявляється в еквєлібристичній дихотомічній парі – герої–вороги, яких час від часу безпринципно, з легкістю міняють місцями, незважаючи на чергову елементарну зраду і науковий, дослідницький методологічний, моральності.

Ще гіршою видається ситуація, коли під час зміни системи координат (передусім – ідейно–політичної) певній категорії діячів елементарно не талантих – вони завжди залишаються в колі тих, хто «незручний», «невигідний», «невиграшний» для любителів маніпуляцій масовою свідомістю. Їх просто важко «вписати» у використовуваний, часто дуже спрощений, примітивний контекст, насправді в найбільш заскорузлі схеми.

Гадається, викладене повною мірою стосується оцінки справді непересічної особистості, її діяльності й творчості – Василя Шахрая. Тут можна застосувати логіку творців фільму «Хто Ви, доктор Зорге?», що з'явився ще у 60–ті роки минулого століття, коли суспільний інтерес був прикутий до долі одного з найлегендарніших розвідників усіх часів, але достеменно про нього майже нічого не було відомо. Вдаючись до перефразу кінематографічного зразка, сьогодні цілком правомірно поставити питання: «Хто Ви, насправді, Василь Шахрай?».

І не варто поспішати висловлювати здивування подібним підходом, стверджуючи, що певну інформацію ми усе ж таки маємо, можемо, при бажанні, знайти й перечитати головний твір політичного діяча «До хвилі».

Що діється на Вкраїні і з Україною?», ознайомиться, хай з нешироким, але усе ж певним колом статей про її автора [1].

Однак мова зовсім про інше: як оцінюється В. Шахрай і його творчий спадок в історіографії. І в цьому сенсі задовольнитися науковими й публіцистичними набутками, гадається, не можна.

Почати б з того, що більшовик найвищого загальноукраїнського рівня (один із дев'яти членів керівного центру створеної Компартії України – Головного комітету Соціал–демократії України, член першого і другого складів вищого органу державної влади радянської України – Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад, народний секретар (міністр) у військових і земельних справах двох урядів радянської України, підпільник, життя якого обірвалося 1919 р. розстрілом денікінцями, виявився небажаним в публікаціях про революційну добу 20–х – 30–х років.

Прізвище В. Шахрая було присутнє лише в обнародованих «Літописом революції» деяких партійних і державних документах (зробити купюри ще не наважувались) [2], а ось в коментарях, дослідницьких матеріалах, за рідкісним винятком [3], старанно (чи боязно) обходилося.

Надалі образ В. Шахрая в публікаціях набирив дедалі негативних рис – просто більше писалося про відмінність його поглядів від лєнінської позиції в національному питанні, також при підході до проблем державного і партійного будівництва. Націонал–комуністи, націонал–ухильники взагалі отримували лише критичні оцінки. Найзручнішою ж видавалася «фігура замовчування». Так, у ретельно документованій хронікальній праці, не бажаючи «грішити проти істини», укладачі називали ім'я В. Шахрая серед

учасників подій [4]. Однак тут же незмінно відзначалися і його «помилкові» кроки [5], а в паралельних виданнях – то ім'я зовсім замовчувалося [6], то згадувалося з «обов'язковим критичним супроводом» [7]. Чи не найбільш повно джерела про діяльність В. Шахрая в 1917–1918 рр. представлені в збірці документів, що побачили світ в 1990 р. [8].

А роком раніше в газеті «Радянська Україна» була опублікована стаття доктора історичних наук, професора, головного наукового співробітника Інституту історії Академії Наук України Ю. Гамрецького «Як люблять свою матір ...» [9]. Історик поставив собі за мету по суті вперше в радянській історіографії в публіцистичній формі відтворити революційний шлях В. Шахрая, використавши в назві матеріалу слова, запозичені з книги «До хвилі». Самій книзі в статті відведено обмаль уваги. Ю. Гамрецький зосередився більше на подачі біографії свого героя, хоча б більш–менш достовірною інформацією про якого тоді не володів практично ніхто.

Загалом спроба відповідала духу політичних процесів горбачовської доби, коли в історію масово поверталися

імена діячів, що раніше, в умовах домінування моноідеології, знаходилися, в кращому разі, на маргінесі публікацій, і в більшості мали негативне забарвлення.

Варіант, на якому зупинився науковець, навряд чи був бездоганим. У зображенні Ю. Гамрецького образ В. Шахрая змальовувався лише в дуже привабливих тонах за канонами радянського часу – як кристально чесного, самовідданого революціонера–ленінця. Будь–які його розходження з більшовицьким курсом, критика ним (а вона займає, зокрема, чималу питому вагу в книзі «До хвилі») старанно обходилися, були допущені й фактологічні помилки. Звичайно, в момент, коли домінуючою точкою зору в партійній і державній ідеології ще побутувала негативна оцінка українського комунізму, а в належності В. Шахрая до даної течії ніхто не сумнівався, позаяк він вважався одним із найяскравіших її репрезентантів, публікація Ю. Гамрецького нагадувала або тенденційний суспільний виклик, або просто виявилася не до кінця продуманою (можливо, виконаною поспіхом) акцією, заснованою, до того ж на сумнівному ґрунті – однобічному підході до непростих, неоднозначних феноменів. Це дало підставу скористатися з певного прорахунку: 30 березня 1988 р. Політбюро ЦК Компартії України кваліфікувало статтю Ю. Гамрецького «спробою безперечної політичної реабілітації діяча, який відкрито займав антиленінські позиції з національного питання, виступав проти рішень І з'їзду Компартії України», ухвалило визнати її «політично помилковою», шкідливою і зажадало «вжити необхідних заходів для попередження появи подібних публікацій» [10]. 30 березня в тій же газеті «Радянська Україна» було надруковано статтю «До історії з повагою», в якій публікація Ю. Гамрецького була піддана досить жорсткій критиці.

На заході і про особистість В. Шахрая і про його спадок, зокрема, політичний памфлет «До хвилі» тривалий час знали мало, хіба що з окремих мемуарів емігрантів. Врешті в 1967 р. якимось чином вдалося перевидати працю у Нью–Йорку (до публікації включено розвідку І. Майстренка «Про книгу «До хвилі» та її авторів» [11], а в 1970 р. в Мічигані вийшло англomовне видання [12]. Друкувалися і окремі частини (сюжети) книги у періодиці [13].

На нові появи твору спеціальною рецензією відреагував І. Лисяк–Рудницький [14].

Мабуть, свого часу це була найпредметніша, найпрофесійніша спроба розібратися в творчості В. Шахрая, кваліфіковано оцінити його працю 1919 р., як вияв важливішої ідеологічної тенденції і течії в КП(б) У. У чомусь перегукуються з висновками й головними акцентами історика й міркування активного діяча революційної доби, який непогано знав тогочасний партійний досвід в Україні, проблеми, що при цьому виникали і розглядались, – І. Майстренка [15].

Дану обставину є сенс особливо підкреслити, оскільки в багатьох

інших діаспорних виданнях абсолютизувалися окремі, вибіркові факти біографії В. Шахрая і його спадку, обґрунтовувалася теза про те, що памфлет «До хвилі» спрямований, передусім і понад усе, проти шовіністичної політики РКП(б) і КП(б)У, що взагалі їх автор став мало не ворогом комуністичної ідеології й радянській владі, у всякому разі достатньо серйозною протипагою більшовикам, В. Леніну [16].

Не мають під собою документальних підстав і твердження І. Майстренка про те, що несприйняття політики, принципів побудови і діяльності КП(б)У привели В. Шахрая до виходу з її рядів [17]. Автор, зокрема, вважає, що останній «шукав шляхів до створення самостійної УКП(б). На титулі його й мазлаховської книги «До хвилі» так і стояло вгорі «Українська Комуністична Партія (більшовиків)», яка, однак, організаційно ніколи не існувала» [18].

Гадається, що оформленню подібних позицій сприяло те, що основною, переважаною й ідеологічно, й чисельно тенденцією й складовою формування націонал–комунізму вважається середовище українських політичних партій – Українська партія соціалістів–революціонерів і Українська соціал–демократична робітничая партія. Саме з них вийшли Українська комуністична партія (боротьбистів) і Українська комуністична партія. Що ж до тих, хто генетично й організаційно були пов'язані з більшовицькою партією (М. Скрипник, В. Затонський, Г. Лапчинський), то вони вважаються радше поодинокими елементами, які на загальне мало що вирішували, та й, коливаючись у бік націонал–комунізму, по–суті не відмежовувалися від більшовизму, надалі еволюціонували у зворотному напрямку, пізніше, навіть, калялись у своїх відступах від принципово комуністичної пролетарської лінії [19]. В. Шахрай тут опинився дещо осторонь. Після швидкої трагічної загибелі практично останнім, підсумково закономірним його життєвим акордом стала сприйматись і кваліфікуватись та ж книга «До хвилі». Ця обставина цілеспрямовано використовувалася на фоні того, що діяльність В. Шахрая в лавах більшовицької партії видавалася за щось не зовсім істотне, навіть другорядне, з неминучістю подолане, а біографічним апогеєм – саме його прихід у табір українських комуністів, принаймні, дуже критично налаштованої щодо РКП(б) і КП(б)У особистості [20].

Насправді, тут значно зміщуються акценти, приносячи в жертву повноту, комплексність, об'єктивну природу процесів розвитку більшовицьких організацій, Компартії (більшовиків) України.

При цьому слід враховувати, що у виробленні підходів до наукової оцінки ролі КП(б)У в тогочасних процесах не просто спиратися на історіографічні традиції. Так сталося, що тривалий час системи координат, у яких вибудовувалася логіка дослідження і здійснювалося відтворення складного, суперечливого суспільного досвіду, виходили із полярних точок відліку і апіорі заперечували одна одну.

Радянська історіографія засновувалася на класових, інтернаціоналістських принципах. Більшовики поставили як єдиний справжній виразник нагальних життєвих тенденцій, чия ідеологія і практика були найпоспідовнішим і найповнішим втіленням народних інтересів і прагнень. З такого ракурсу всі, без винятку, інші партії й організації набиравали вигляду або безпосередніх, або прихованих ворогів прогресу, частково тимчасових попутників, принаймні, таких, що не «дотягували» до рівня адекватних глибинних запитів, викликів часу. Відтак, у найкращому разі, усі вони не могли грати передової, керівної ролі в суспільстві. Єдиною умовою для такої кваліфікації могли бути лише безумовний розрив зі своїми ідейно–теоретичними принципами, програмними настановами, сповідуваною тактикою і повний перехід на

комуністичні позиції, в конкретно-історичних обставинах 1917 – 1920 рр. – на платформу диктатури пролетаріату.

В іншій – національно визвольній системі координат – ретроспективний вектор прогресу України логічно виводився з динаміки й рівня розв'язання національного питання, формування політичної нації, здобутків на ниві державотворення, що разом ставилося у пряму залежність від зусиль українського демократичного табору, національних партій, об'єднаних передусім у Центральній Раді і Директорії. В такому ранжуванні пріоритетів більшовики сприймалися як інонаціональна, переважно – російська (загальноросійська, великоруська) сила, яка не лише не могла бути перешкодою на шляху національного визволення, а й з неминучістю повинна була через свою ідеологію та інтернаціональний (передусім – російський (руський)) склад стати окупаційним чинником.

Серйозного розвитку, всебічності, глибини не набули й дослідження націонал – комунізму. Цьому чи не найбільше заважали стереотипи на кшталт принципової несумісності комуністичної доктрини (інтернаціоналістської в основі, з безумовною орієнтацією на світову пролетарську революцію, ігноруванням національного інтересу) з об'єктивними потребами розвитку, розбудови нації.

Насправді, подолання уяв, породжених не стільки ґрунтовним вивченням наявної емпіричної бази, додаткова увага до аспектів, які обходилися, або залишалися на маргінесі, спроба поглибити їх аналіз, удосконалити логіку пізнання дозволяє виявити певні сутнісні моменти, які з неминучістю ведуть до корекції усталених тлумачень, або ж, принаймні, дозволяють правомірно органічно їх імплементувати в системну цілість, як необхідність об'єктивних комплексних висновків.

Надважливо тут не полишати й ґрунту конкретно-історичного вивчення, ретельного, навіть, скрупульозного врахування усіх чинників, які були «задіяні» в історичному поступі.

Так, позиція М. Скрипника, Г. Пятакова, В. Затонського, І. Кулика, Г. Лапчинського, В. Шахрая та й багатьох інших більшовиків України на саму сутність утвореної КП(б)У, на визначення її можливої реальної суспільної ролі, зрештою – і на статус (хоча це питання важливе саме собою, та усе ж, похідне від основоположних, визначальних складових і, гадається, таке, що тоді ще не набуло самодостатнього теоретичного значення), зовсім не обов'язково має «вписуватися» у концепцію національного поневолення (колоніального пригноблення) України. Висновки будуть значно, іншими, якщо вищевідтворене розуміти і тлумачити через базове, головне – мотивацію створення Компартії України.

Місцеві більшовики, яким би не був склад їх лав, не могли не прийти до того, щоб стати на шлях наближення мети і змісту соціального руху, як такого, до потреб регіону, в якому він реалізовувався. Ця проблема, як найнагальніша, постала уже в 1917 р. і набула найгострішої актуальності, невідкладності, прагматичності в умовах австро-німецької окупації, наростаючої масової антинародної протидії режиму гетьманщини, який сприймався одночасно антинациональним. Слід було враховувати і те, що практичні міркування й реалістичні оцінки просто вимагали в умовах Брестського миру організаційного оформлення КП(б)У.

То ж, не відкидаючи інших мотивів (бажання приведення практики партійного будівництва до завдань

і принципів національного державотворення тощо), слід визнати, що уже саме створення КП(б)У було сутнісним втіленням очевидної тенденції – а саме – і закономірного руху більшовиків від марксистських засад до їх прищеплення на національний ґрунт.

І хоча не так категорично і визначено, із певними застереженнями і характерними акцентами, своєрідними оцінками суспільного феномену, до визнання реальності такої тенденції схиляються деякі автори зарубіжних публікацій, передусім ті, хто знав і відчував проблему, так би мовити – зсередини, як безпосередній учасник подій [21]. А відтак включають до видань українського комунізму не лише документи і твори, що з'явилися з під пера вихідців українських партій (УСДРП, УПСР), а й тих, хто вийшов з лона більшовизму і йшов у напрямку реалізації українського національного інтересу, зокрема В. Шахрая і М. Скрипника [22], відповідно їх коментують.

І саме в лоні цієї тенденції органічно виявилася, народилася і розвинулася та ідеологічна течія націонал-комунізму, яка дуже виразно, яскраво втілилася в особистісній позиції В. Шахрая і його політичному памфлеті «До хвилі (що діється на Україні і з Україною)?».

Василь Матвійович Шахрай народився 30 січня (11 лютого) 1888 р. в с. Харківці Пирятинського повіту Полтавської губ. В заможній козацькій родині, яка володіла понад 100 десятинами землі. Серед п'яти синів Матвія Савовича Василь був найстаршим.

Отримавши початкову освіту в місцевій сільській школі, потім навчався в Пирятинському міському училищі, а з 1904 р. в Феодосійському учительському інституті. Впродовж п'яти років (1907–1912) вчителював спочатку на Херсонщині (містечка Маяки і Березівка), а згодом у Полтаві. Долучившись ще в роки першої російської революції до вивчення соціалістичної літератури, багато займається самоосвітою, читає твори прогресивних авторів німецькою, англійською і французькою мовами. В 1913 р. В. Шахрай вступає в лави РСДРП, відразу примикає до більшовицького крила. Сталося це в Петербурзі, куди він час від часу приїжджав, навчаючись в Інституті вищих комерційних знань без відриву від викладацької роботи.

Однак, ішла світова війна й в 1916 р. юнака мобілізували до армії, направили на короткострокові курси Віленського військового училища, яке тоді евакуювалося до Полтави. Уже через чотири місяці юнак отримав звання прапорщика і був запрошений на викладацьку роботу в тому ж училищі. Там його й заскочила Лютнева революція.

В. Шахрай вливається до місцевої організації Російської соціал-демократичної робітничої партії (весною-влітку 1917 р. вона об'єднувала в своїх лавах і більшовиків і меншовиків). Його обирають до складу Полтавської Ради робітничих і солдатських депутатів, а невдовзі – і до президії Ради. Молодий революціонер тягнувся до ліво-радикальної позиції, рішуче виступав проти угодовства, співпраці з лібералами. Він засудив курс есеро-меншовицької більшості Першого Всеросійського з'їзду Рад на підтримку Тимчасового уряду [23] (в історіографії йдеться ніби В. Шахрай був делегатом з'їзду, однак його прізвище на зустрічається ні в списках учасників, ні тих, хто брав участь в обговоренні питань порядку денного [24]).

Вплив більшовиків, серед них і В. Шахрая, в Полтавській Раді неухильно зростав, що, зокрема, дозволило у дні корнілівщини 31 серпня домогтися в ухваленій резолюції принципових положень, що викривали контрреволюційні плани тих, хто прагнув їх реалізувати [25]. Рішучі дії місцевих більшовиків паралізували сили місцевих прихильників Л. Корнілова, ще більше скріпили їх авторитет у масах.

Країна готувалася до виборів в Установчі збори. Полтавська організація РСДРП(б) висунула по місцевому губернському виборчому округу своїх 20 кандидатів. Сьомим у списку йшло прізвище В. Шахрая [26]. Передували йому кандидатури Л. Троцького, Ю. Ларіна, Смирнова, Г. Пятакова, А. Жарка і Пономарьова. Крім них, до списку війшли Г. Петровський, Я. Дробніс, Г. Лапчинський, В. Люксембург, М. Богуславський, інші революціонери, відомі партійні діячі [27].

В новітніх публікаціях є дані про те, що В. Шахрай був одним із співредакторів друкованого органу Полтавського комітету РСДРП(б) газети «Молот». Всього вийшло чотири номери (1 раз на два тижні – 19 жовтня – 30 листопада), наклад складав 4 тис. Газета стала трибуною ленінського курсу в революції, активно пропагувала національну політику радянської влади, засуджувала лінію Центральної Ради, партій і організацій, що її підтримували. Виступаючи за встановлення влади Рад в Україні, як у центрі, так і на місцях, закликала до невідкладного проведення з'їзду Рад (Полтавська Рада робітничих і солдатських депутатів стала одним із ініціаторів скликання Першого Всеукраїнського з'їзду Рад).

В роботі редколегії активну участь брали провідні діячі Полтавської організації більшовиків С. Козюра, А. Вагранська, М. Алексєєв, Г. Кондратко, М. Киричок, І. Литвин [28].

В листопаді 1917 р. в умовах консолідації українських партій навколо Центральної Ради, яка 7 листопада проголосила утворення Української Народної Республіки, у більшовиків краю з'явилася ідея організаційного згуртування у єдину партію. Зокрема, 12 листопада Полтавський комітет РСДРП(б) звернувся до ЦК і Південно-Західного обласного комітету партії з проханням «скиликати з'їзд всіх організацій партії Української республіки для вироблення спільної тактики. ... Виникає думка про зміну назви партії на Україні (Всеукраїнська, на противагу існуючій української с.-д.). Можливо, було б доцільно залишитись при попередній назві, приєднавши назву Всеукраїнської, як це робить «Бунд» відносно до Російської соціал-демократичної робітничої партії» [29]. Підписали листа член Полтавського комітету і секретар, імена яких, за відомими джерелами, встановити не вдалося. Та імовірно про його зміст В. Шахрай добре знав. В усякому разі він зразом з В. Ауссеом, Галинським, А. Александровим, В. Люксембургом і Г. Лапчинським був делегований до Києва і представляв Полтавську губернську організацію на обласному (крайовому) з'їзді 3–5 грудня 1917 р. [30].

І саме В. Шахраю було довірено зробити одну з ключових доповідей «Крайовий орган і робота в краї». Вихідним у підході до питань партійного будівництва він висунув ставлення більшовиків до національного питання: «Воля українського народу вилилась у форму федеративної республіки, і ця ідея пустила глибоке коріння серед мас населення. Якщо українська нація

самовизначилася в форму федеративної республіки, то ми її, звичайно, маємо визнати. Ми повинні відстоювати Радянську федерацію і організувати крайову Радянську раду. Ми й партію повинні у зв'язку з цим побудувати відповідно і організувати крайовий партійний центр, який буде керувати на Україні» [31].

Відстоюючи централістські принципи партійного будівництва, як найбільш доцільні, раціональні, доповідач так розвивав далі логіку назрілих пропозицій: «... Оголошення федеративної республіки на Україні вносить інший характер в організацію партії тут. Всеросійський ЦК обирається Всеросійським з'їздом партії, але кожен федеративний осередок повинен обирати свій центр, і нам тут на Україні слід обрати крайовий центральний орган. Принцип нашої організації не національний, а територіальний. Назвати партію слід «РСДРП більшовиків на Україні».

Таким чином, я пропоную організувати негайно крайовий орган і назвати нашу партію РСДРП б і л ь ш о в и к і в У к р а ї н и» [32].

Процес утворення такої партії, на думку В. Шахрая, не повинен був входити в жодні суперечності з ленінськими принципами партійного будівництва, органічно узгоджуватися з ЦК РКП(б). Доповідач вважав логічним, легітимним наступний розвиток подій: «... З'їзд загальноросійський має нас назвати «У к р а ї н с ь к а к о м у н і с т и ч н а п а р т і я. Література повинна видаватися українською мовою. Має виходити орган, пристосований до села, простою мовою. Крайовий центр повинен бути обраним на правомочному з'їзді» [33].

Будучи дисциплінованим комуністом, В. Шахрай став ініціатором винесення догани групі Київського комітету більшовиків (В. Затонський, І. Кулик та ін.) за поспішний, без відповідної санкції, випуск листівки від імені «Соціал-демократії України (більшовиків-українців)» [34].

Згідно питань, порушених у доповіді «Крайовий орган і робота в краї» після короткої дискусії було ухвалено:

«1. Назвати укр. організацію РСДРП(б-ків) с.-д. України;

2. Крайовий комітет РСДРП б-ків назвати «Головним комітетом соціал-демократії України;

3. Ввести до Головного комітету дев'ять членів і місцезнадженням його визначити Київ» [35].

При виборах членів Головного комітету за В. Шахрая і В. Ауссема було подано найбільшу кількість голосів – 26 [36]. Були також обрані Г. Лапчинський, Є. Бош, В. Затонський, І. Кулик, О. Горвіц та ін.

Практично паралельно в Києві відбувалася спроба проведення Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів. Його ініціатори – більшовики не змогли нічого протиставити діям Центральної Ради, яка радикально вплинула на склад учасників, розчинивши у терміново викликаних до Києва прибічників Солянської спілки (понад 2 тис. осіб) депутатів, обраних за визначеним оргкомітетом модусом представництва [37]. Відразу після відкриття зібрання біля 200 делегатів-більшовиків і членів лівих фракцій українських есерів і соціал-демократів, а також російських есерів і меншовиків-інтернаціоналістів, після оголошення заяви залишили його (подальша робота була просто неможлива, бо з перших хвилин роботи «декого з більшовицьких лідерів, усуваючи від президіяльного столу, почастивали стусанами й запотильниками» [38].

В. Шахрай разом з В. Затонським не приєдналися до когорти тих, хто демонстративно не виявив свою рішучу опозиційність, і, навіть, взяли участь в дебатах. Логічно припустити, що то не було їх суб'єктивним бажанням, а, швидше за все, колективним рішенням, можливо, навіть, партійним дорученням.

В атмосфері величезного емоційного збудження, сплесків відкритої ворожості, через вчинені численні перешкоди (галас розлюченого залу, грубі погрози фізичної розправи) більшовик спромігся висловити позицію своєї політичної сили, яка полягала в засудженні антиреволюційних дій Центральної Ради, її прибічників, що розходилися з інтересами більшості українського народу. Доводячи неправомочність зібрання вирішувати доленосні питання через фіктивність складу делегатів, представники фракції РСДРП(б) запропонували оголосити форум нарадою, а її рішення – не обов'язковими до виконання [39]. Природно, подібна точка зору була рішуче відхилена, засуджена, а ухвалені резолюції висловлювали всіляку підтримку Центральній Раді, здійснюваному нею курсу [40]. Ще складніше довелося В. Шахраю виконувати відповідальну місію, коли дійшло до обговорення лєнінського «Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради» («Ультиматуму»). Прагнучи не зраджувати своїх переконань, демократичної позиції в національному питанні, представник радянського табору зважився висловити й аргументувати власну точку зору. Справа в тому, що його виступ відбувався 5 грудня 1917 р. на засіданні, яке розпочалося о 14 годині [41].

Того ж дня, однак – невідомо в який час, завершувалася робота Обласного (крайового) з'їзду РСДРП(б). Останнім розглядалося питання про ставлення до ультиматума РНК [42]. З протоколу не можна встановити, чи був присутнім на засіданні В. Шахрай. В усякому разі, його участі в обговоренні питання не зафіксовано. Більшість промовців (А. Александров, І. Кулик, М. Тарногородський, В. Люксембург, Р. Фарбман, Зайцев) рішуче підтримали ультимативні вимоги і документ в цілому (деяку обережність виявив лише В. Затонський). Невідомо, чи міг ознайомитись В. Шахрай і з ухваленою резолюцією, в якій висловлювалося повне розуміння дій РНК і містився заклик до спільної боротьби з російськими робітниками, солдатами і селянами проти всіх ворогів і зрадників соціалістичної революції, в тому числі й Центральної Ради [43].

Швидше за все, вищеозначене було йому невідомим, а особистісний підхід до непростой проблеми виявився значною мірою паліативним. «Цей ультиматум, – заявив В. Шахрай, – на нашу думку, є непорозуміння, яке мусимо ліквідувати без пролиття крові. Не треба розпалювати національне почуття, як отутечки робиться.

Наша партія нічим не страшніша за інші партії Російської Федеративної Республіки. Частина її, що живе на Україні, має те ж право називатися українською, як і всяка інша з тутешніх партій. І як представник її кажу: з ультиматумом трапилося непорозуміння. Між пролетаріатом та селянством України і Росії нема різниці в їхній долі. І ділить їм нічого» [44].

Спроби більшовика пояснити сутність конфлікту між Центральною Радою і Раднаркомом віддзеркаленням класової боротьби між поміщиками й капіталістами, з одного боку, та робітниками й селянами, з іншого

боку, викликали бурхливу реакцію присутніх, вигуки – звинувачення В. Шахрая в німецькому шпигунстві. Президії зібрання з трудом вдалося залагодити інцидент, який, тим не менше, не зміг збити промовця з логіки відстоюваної позиції. В. Шахрай категорично наполягав на тому, що пропуск Центральною Радою на Дон козачих частин є допомога контрреволюції, що так же має кваліфікуватись і бути засудженим роззброєння червоногвардійських частин у Києві, інших містах.

На завершення доповідач цілком визначено заявив: «Ми будемо боротися з буржуазною політикою Центральної ради, за повний успіх революції. Але цей ультиматум ми вважаємо непорозумінням.

Та частина російської соціал-демократичної партії більшовиків, що живе в Україні, вживе всіх заходів, щоб непорозуміння це закінчилося миром. Між російською і українською демократіями не може бути ворожнечі. Більшовики ж з себе складають всяку відповідальність» [45].

Не можна не звернути увагу на те, що окрім політичної принциповості і послідовності, слід було мати ще й відповідний характер, особисту мужність, щоб наважитися виголошувати подібні заяви у ворожому по-суті середовищі. В. Ауссем згодом підкреслював: «Можу підтвердити, що його (В. Шахрая – В. С.) виступи на з'їзді в грудні 1917 року були чудові, і він проявив себе як справжній революціонер» [46].

Однак змінити загальний настрій було неможливо.

Після промов С. Петлюри, В. Винниченка, М. Ткаченка і М. Грушевського було ухвалено «Резолюцію про ультиматум» із рішучим засудженням політики Москви [47]. Проти проголосувало двоє присутніх, а 19 – утрималися [48]. Безперечно, одним зі згаданих був В. Шахрай.

Через кілька днів він приєднався до групи делегатів, які залишили «київський з'їзд» і переїхав до Харкова, де відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів (11–12 грудня 1917 р.). Форум проголосив Україну радянською республікою. 12 грудня делегати заслухали доповідь В. Шахрая «Про самовизначення України».

Виходячи з перемоги Жовтневої революції як «запоруки справжнього здійснення права нації на самовизначення», керуючись положеннями «Декларації прав народів Росії», спираючись на волю українського народу, доповідач запропонував встановити між радянськими республіками України й Росії найтісніші братерські зв'язки, повну узгодженість в цілях і діях, необхідну в інтересах робітників і селян всіх народів Російської Федерації [49]. В ухваленій резолюції з'їзд визнав Українську Радянську республіку федеративною частиною Російської республіки і заявив, що робітники і селяни будуть рішуче боротися проти контрреволюційної Центральної Ради за власну республіку, засновану «на тісній солідарності трудящих мас України, незалежно від їх національної приналежності, з трудящими масами всієї Росії» [50].

З'їзд обрав В. Шахрая в числі 41 члена до складу Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету Рад, а останній, своєю чергою, 17 грудня призначив його народним секретарем у військових справах [51].

Незважаючи на те, що В. Шахрай був надзвичайно енергійною, мобільною особистістю, на дуже важливій

для того часу посади військового міністра він належним чином виявити себе просто не встиг, хоча певні агітаційно-мобілізаційні кроки були зроблені [52]. Вважаючи переговори в Брест–Литовську найпріоритетнішою справою, ВУЦВК 30 грудня 1917 р. вирішив направити туди делегацію Радянської України у складі Ю. Медведєва, В. Затонського і В. Шахрая [53].

В умовах, коли Центральноевропейські держави уже встановили контакт з делегацією Центральної Ради, визнали суверенітет УНР і не збиралися робити жодного кроку назустріч радянській владі в Україні, бодай якоюсь мірою вплинути на хід перемовин було неможливо. Відтак всі спроби втрутитися у брестський процес з боку посланців радянської України, підтримати дипломатичні зусилля делегації РСФРР успіху не принесли. Курсуючи між Харковом, Петроградом, Брест–Литовськом і Москвою, В. Шахрай набирився досвіду політичної діяльності дуже високого, міжнародного рівня.

15 березня 1918 р. В. Шахрай разом з В. Затонським взяли участь у надзвичайно важливому засіданні ЦК РКП(б), в порядку дня якого було обговорення питання про становище в Україні, про стосунки між Народним Секретаріатом і Донецько–Криворізькою Республікою. Хоча з протоколу не можна дізнатися про позицію обох вищих державних посадовців України (ДКРР представляв Артем – Ф. Сергєєв), навряд чи можна сумніватися, що вони ефективно вплинули на прийняття принципового рішення про недоцільність дальшого існування Донецько–Криворізької радянської республіки («Донецький басейн розглядається як частина України») [54], про консолідацію всіх зусиль на захист єдиної України від розпочатої австро–німецької агресії. Така лінія набула статусу офіційного курсу в рішеннях II Всеукраїнського з'їзду Рад, який відбувся в Катеринославі 17–19 березня 1918 р. В. Шахрая знову було обрано до складу ВУЦВК і призначено народним секретарем земельних справ.

Обраному головою ЦВК В. Затонському довелося формувати уряд. Він згадував: «Тов. Шахрай дуже опирався, не хотів брати теки народного секретаря земельних справ, бо він, мовляв, нічого не розуміє в земельних справах» [55]. Однак, в умовах голоду на кадри, мусив згодитися, хоча і на новій посаді практично нічого істотного вдіяти не судилося. Австро–німецька окупація України поширювалася достатньо швидко і слід було евакуюватися з Катеринослава. Уже в вагоні вирішувалося – куди їхати. «Через що Таганрог обрали, – писав пізніше той же В. Затонський. – Та просто так. Це була пропозиція, здається тов. Шахрая. Він над морем, місто краще. Ну й поїхали до Таганрогу...» [56].

Саме тому, тут у Таганрозі, сталися дві останні державних і партійних акцій партійно–радянського центру України – дві наради.

18 квітня 1918 р. відбулася остання сесія ЦВК Рад України, скликана за ініціативою більшовиків [57]. Сесія ухвалила реорганізувати органи влади і управління республіки. Замість ВУЦВК України та Народного секретаріату створювалося Всеукраїнське бюро для керівництва повстанською боротьбою проти німецьких окупантів. Йому передавалися права і обов'язки вищих органів влади і управління радянської республіки. В. Шахрай підтримував таке рішення, хоча було немало й тих, хто волів би зберегти Народний секретаріат. Відповідаючи їм, В. Шахрай трохи пізніше обгрунтовував

свою позицію наступним чином: «Об'єктивні умови такі, що з цієї ухвали залишити Совітський уряд України – нічого крім гри в уряд не вийде. Для партії значно більш варто прикласти сили на перемогу того розброду, який намічався увесь час на Україні між партійними організаціями, який вносив так багато гіркого і в без того гіркий стан речей на Україні, на утворення партії, яка мала б свій визнаний центр, і могла б орієнтуватися в складному стані боротьби на Україні» [58].

Бюро складалося з дев'яти осіб (А. Бубнов, Г. Пятаков, В. Затонський, М. Скрипник, М. Врублевський, Ю. Терлецький та ін.). До складу бюро В. Шахрай не увійшов. Можливо, саме в цей момент він залишив Таганрог [59], пояснюючи це так: «На фракційному засіданні в середині квітня, вочевидь, йдеться про згадане вище засідання більшовицької фракції ЦВК Рад України (В. С.) – мені було заборонено виступати на пленумі ЦВК з своєю точкою погляду, і я вийшов із фракції. Я вирішив проаналізувати пройдений шлях революційної боротьби на Україні, аби в самому об'єктивному процесові найти пояснення сумного результату боротьби і партійного розброду» [60].

У комплексі загальнопартійних проблем, що тоді набували особливої актуальності та гостроти, дедалі нагальнішою виглядала справа створення Комуністичної партії України. Обговорення цієї проблеми і стало лейтмотивом партійної наради у Таганрозі, що відбувалася 19–20 квітня. У роботі наради взяли участь члени комуністичної фракції ЦВК Рад України, Народного секретаріату, а також лівих із Української партії соціалістів–революціонерів та Української соціал–демократичної робітничої партії, які порвали зі своїми партіями і невдовзі були прийняті до Компартії, – всього 71 чоловік.

Для більшості учасників наради питання про принципи, шляхи консолідації партійних сил стало підпорядкованим домінуючій на той час ідеї – організації повстансько–партизанської боротьби в окупованій Україні. У резолюції з питання про тактику нарада вказала: «Завданням Комуністичної партії більшовиків України є відтворення класової партійної організації пролетаріату та її керівництво у справі організації і ведення повстання робітничого класу і селянства проти диктатури контрреволюційної буржуазії» [61]. Саме на нараді в Таганрозі було ухвалено назву новостворюваної партії, що пізніше усталилася: «Комуністична партія (більшовиків) України».

Обговорення ж питань про те, якою мала бути КП(б) У, її статус і становище стосовно Російської компартії, проходило у гострій боротьбі між прибічниками двох, принципово відмінних точок зору. Саме тоді виявилися остаточно групи партійних працівників більшовицьких організацій України, умовно наіменованих «ліві» та «праві». Оскільки обидва табори більшовицьких керівників обстоювали істотно різні позиції як у справі організації комуністів України, так і у визначенні розстановки сил, перспектив розвитку революції, завдань і тактики більшовиків республіки, це наклало відбиток і на створення КП(б)У, і на всю її діяльність на перших стадіях існування. У питаннях організаційних сутність розбіжностей полягала не стільки у тому, чи потрібне партоб'єднання республіканського масштабу, скільки у тому, на яких засадах має відбуватися утворення КП(б)У та якими мають бути її взаємини з РКП(б) та з ЦК РКП(б).

Партійні працівники Донецько–Криворізького басейну та Півдня України восени 1917 та й весною 1918 р. не поділяли думки про гостру потребу всеукраїнського об'єднання більшовицьких організацій. Тому, як вище згадувалось, у грудні 1917 р. Обласний комітет РСДРП(б) Донецько–Криворізького басейну не відгукнувся на ініціативу працівників Південно–Західного комітету («киян») про проведення всеукраїнського з'їзду більшовиків. А наприкінці січня 1918 р. «катеринославці» (як називали працівників Донецько–Криворізького комітету партії (Ф. Сергєєв (Артем), С. Васильченко, М. Жаков, Б. Магідов, В. Межлаук та інші) домоглися ухвали про утворення Донецько–Криворізької радянської республіки.

Згадані вище та частина інших керівників лівобережного регіону (Е. Квірінг, Я. Яковлев (Епштейн), В. Аверін та інші), які працювали здебільшого на Катеринославщині, виходила з того, що сили пролетаріату підірвані окупацією, більшовицькі організації розгромлені. Відновлення радянської влади неможливе без військової допомоги РСФРР.

Е. Квірінг пізніше так характеризував погляди, що їх зазвичай називають правими: «Ми, катеринославці, вважали в Таганрозі, що війна програна і що завдання не в тому, щоб шукати нових союзників для продовження її зараз, а щоб закінчити її як найбільш безболісно для Радянської Росії... І почати готуватися до нової революційної боротьби вже в самій окупованій Україні» [62].

Головним вони вважали зміцнення партійного підпілля, проведення пропаганди і агітації, використання партією легальних можливостей, зокрема роботи у профспілках. Разом з тим праві недооцінювали внутрішні революційні сили в самій Україні, значною мірою нехтували справою організації партизансько–повстанської боротьби. Такі погляди відбивали настрої частини робітничого класу, змученого імперіалістичною війною, розрухою, безробіттям.

Інша група партпрацівників, очолювана Г. Пятаковим (А. Бубнов, С. Косіор, І. Крейсберг, В. Затонський та інші), які працювали в Південно–Західному краї, навпаки, достатньо високо оцінювали внутрішні революційні потенції, головну ставку в боротьбі за відновлення радянської влади робили на збройне повстання, а тому першочерговим завданням вважали створення ревкомів, повстанських штабів тощо.

Ці погляди відбивали настрої переважно селянських мас, які переживали особливу скруту і не могли далі миритися з німецько–австрійською окупацією, відновленням влади поміщиків, нестримними грабунками і репресіями. До того ж лідери групи Г. Пятаков та А. Бубнов були активними «лівими комуністами», виступали проти Брестського миру. їм здавалося, що варто роздмухати полум'я збройної боротьби проти окупантів в Україні, і воно майже автоматично призведе до нового спалаху світової революції. В. Затонський, який також належав до «лівих», так пояснював тогочасне розуміння своїми однодумцями вимоги зміцнення партійних організацій: «...Під підсиленням партії розуміли те, що вона має керувати тим повстанням, яке ось–ось спалахне, керувати, щоб використати якомога краще революційну енергію селянських мас» [63].

За своєю ідейно–політичною суттю погляди українських «лівих» навесні і влітку 1918 р. були типовим

проявом «лівизни». Однак ототожнювати «лівих» у парторганізаціях України з «лівими комуністами» у загальнопартійному розумінні не виправдано. Зокрема, В. Затонський робив з цього приводу таке застереження: «Я сам, наприклад, був за Брестський мир і взагалі проти «лівих комуністів» російських (у загальнопартійному сенсі. – В. С.), але належав до лівого крила комуністів українських» [64].

На нараді визначилася ще одна невелика група партпрацівників, яка підтримувала пропозиції М. Скрипника і одержала назву «центр». Однак, нічого спільного з центризмом у традиційному розумінні вона не мала. Радше, це була спроба не йти ні за одним із означених угруповань, тяжіння до вироблення власних ідейних позицій.

За таких обставин питання про організаційні форми майбутньої партії опинилося на вістрі безкомпромісної дискусії. Е. Квірінг вніс проект резолюції: «Утворити автономну партію зі своїм Центральним Комітетом і зі своїми з'їздами, але таку, що підлягає загальному Центральному Комітету і з'їздам Російської Комуністичної партії». Натомість проект резолюції М. Скрипника пропонував: «Утворити самостійну комуністичну партію, яка має свій Центральний Комітет і свої партійні з'їзди і зв'язана з Російською Комуністичною партією через міжнародну комісію (III Інтернаціонал)» [65].

Пропозиція Е. Квірінга загалом відповідала ідеї збереження єдності РКП(б), враховувала ставлення Центрального Комітету партії до утворення всеукраїнського партоб'єднання у грудні 1917 р. Однак запропонований проект резолюції мало відповідав умовам Брестського миру. Його прийняття могло дати привід Німеччині звинуватити РСФРР у втручанні у внутрішні справи України і тим поставити під загрозу збереження миру, який так настирливо виборювала Росія.

Більшовики України, звісно, прагнули уникнути того. Саме цими міркуваннями, очевидно, й керувалася більшість учасників наради, відхиляючи пропозиції Е. Квірінга. Як свідчить протокол, «пропозицію т. Квірінга нарадою було відхилено», а пропозицію М. Скрипника та його однодумців «прийнято поіменним голосуванням 35 голосами, при 21, що голосували за першу пропозицію, і 1, що утримався». Безперечно, останній документ значно більше враховував конкретно–історичну обстановку.

Однак і він був далеко небездоганим, визначаючи зв'язок організаційно відособленої від РКП(б) КП(б) У через міжнародну комісію III Інтернаціоналу, який тільки–но планувалося створити. На знак протесту проти ухваленого рішення про самостійність КП(б)У нараду залишили «катеринославці» – Е. Квірінг і семеро його прихильників.

Сам автор ухваленної резолюції М. Скрипник виходив передусім з необхідності будь–що зберегти Брестський мир, розрив з РКП(б) вважав тимчасовим, умовним, викликаним тактичною необхідністю. А з перемогою соціалістичної революції в міжнародному масштабі потреба у розв'язанні подібних питань взагалі відпаде сама–собою, адже комуністи всіх країн і регіонів складуть одну дружну сім'ю – дещо ілюзорно пророкував один із політичних романтиків.

Резолюцію М. Скрипника підтримала група, очолювана Г. Лапчинським. Останній поступово схилявся до федеративних засад будівництва Комуністичної партії,

а відтак, очевидно, і вирішив голосувати разом із колегами за створення самостійної КП(б)У.

Починаючи з осені – зими 1917 р., коли вперше в практичній площині було поставлено питання про утворення Компартії України, через квітневу Таганрозьку партійну нараду і літні (1918 р.) зусилля по підготовці брошури «Революція на Україні» (під псевдонімом В. Скоровстанський) В. Шахрай наполегливо послідовно поглиблював власне осягнення і обґрунтування проблеми взаємозв'язку створення Комуністичної партії в Україні і становлення української нації, української державності, їх відносин із російським народом, Радянською Росією.

Важливо наголосити й на тому, що матеріалізовані ідеї В. Шахрая були логічним продовженням ідейно-теоретичної боротьби, яку вела «ліва» течія в середовищі більшовиків України проти правих однопартійців (на жаль, у більшості публікацій істориків, присвячених твору В. Шахрая, ця надзвичайно важлива обставина або зовсім не враховується, або згадується, як використаний автором звичайний супутній структурний елемент). В цьому пункті навряд чи можна погодитися з І. Лисяком-Рудницьким, котрий вважає, що з погляду читачів пізніших часів «слабою сторінкою книги є часті посилання на призабуті фракційні розходження в Комуністичній партії (більшовиків) України доби революції» [66]. Гадається, тут справа у прорахунку – прикрій недооцінці визнанням фахівцем однієї із корінних складових генеалогії формування українського комунізму, штучного абстрагування від його глибинних і потужних спонук.

Багатократні звертання В. Шахрая до деталей публічної внутріпартійної суперечки 1917 – 1918 рр. зовсім не випадкові, не другорядні, не додаткові. Вони відносяться до сутностей процесу тогочасного етапу партієтворення, які просто не можна обійти, і які автор книги, навпаки, використовував у якості детермінантних елементів розуміння надскладної проблеми.

Видання книги «До хвилі» було здійснено у Саратові (одному з пунктів, куди були змушені евакуюватися з України ворожі гетьманатові політичні функціонери) Українським відділом Народного Наркомату з національних справ. На титулі над заголовком позначено «Українська Комуністична партія (більшовиків)» і гасло «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!».

Політичний памфлет був написаний, як мовиться, «на одному диханні», за місяць – з 15 грудня 1918 р. до 14 січня 1919 р. (за старим стилем – з 2 грудня 1918 р. до 1 січня 1919 р.) [67] у співавторстві з С. Мазлахом. Фахівці мають рацію, вважаючи, що лівова частка інтелектуальної роботи була здійснена саме В. Шахраєм [68]. Твір не зовсім рівний, не дуже строго витримана його стильова одинанітність і обробка. Однак головне полягає в його енергійній, наступальній цілеспрямованості.

У книзі проаналізовано теоретичні надбання марксистів у розробці національного питання, оцінено ідеологічну вагу і практичну доцільність програми більшовиків, зокрема вимоги (і гасла) національного самовизначення. Достатньо реалістично коротко відтворено процес розвитку національно – визвольного руху за доби Центральної Ради і гетьманату. Переконливо продемонстровано еволюцію позиції московського

комуністичного центру, місцевих партійних організацій і щодо подій, які переживались, і зроблено спробу спрогнозувати тенденції подальшої долі нації, народу, держави.

Відірваність від України і, вочевидь, пов'язаний з тим брак достатньої інформації, позначився на аналізі й оцінках діяльності Директорії. Називаються лише два члени вищої державної інституції – В. Винниченко й С. Петлюра, а за програму взято відозву останнього до населення підніматися на боротьбу з гетьманом П. Скоропадським. Директорія видається за прямого спадкоємця Центральної Ради, доводиться тотожність двох керівних державних центрів, які однаково ворожі інтересам українського народу.

Головним аргументом тут слугували факти поведінки колишніх лідерів Центральної Ради і тогочасних провідників Директорії В. Винниченка та С. Петлюри по відношенню до П. Скоропадського, а також публікації з «Робітничої газети» і «Нової Ради», які кваліфікувалися як лояльні щодо антинародного режиму гетьманату і австро – німецьких окупантів [69].

Достатньо критично зображено як створення, так і перші документи, кроки Тимчасового робітничо – селянського уряду України. Тут також наявною є спроба довести тяглість радянського уряду України – від Народного Секретаріату до уряду Г. Пятакова з усіма непростими колізіями весни – літа 1918 р., з істотним розширенням предмету дослідження через включення до аналізу проблеми стосунків Радянської України з Радянською Росією і ролі в цих стосунках КП(б)У.

По контексту твору абсолютно очевидно, що серйозного імпульсу кристалізації позиції народжуваного феномену націонал-комунізму відіграла поразка «лівих» (значить – і особисто В. Шахрая) на установчому з'їзді партії, роль в цьому питанні ЦК РКП(б), В. Леніна, і, зрештою, перемога правих на II з'їзді КП(б)У (17 – 22 жовтня 1918 р.). природно, все це надавало додаткової напруги дискусії, що не припинялася в партії, а прихильники різних поглядів не мали ще наміру «складати зброю».

Особливо рішуче В. Шахрай атакує тези правих («каторинославська точка погляду»), які в своїх логічних конструкціях ставили під сумнів об'єктивне існування України як такої («Південна Росія»), українського народу як окремої спільноти («інтелігентська вигадка»), наявності українського питання. Такі підходи мали на меті заперечити потребу окремої державності, наявності самостійної комуністичної партії. У цьому зв'язку автори політичного памфлету нерідко полишають іронічний тон і вдаються до відверто саркастичних формул і висловлювань.

Неточності, що допускалися творцями книги «До хвилі» (Тимчасовий робітничо – селянський уряд України вони вважали знаряддям правих, а «ліву» позицію Г. Пятакова розцінювали не більше як тактичну), вкупі з жорсткою ідейною запрограмованістю приводили до висновку, що і КП(б)У і радянський уряд України невідповідні інтересам і прагненням української нації, що переживає період інтенсивного становлення і вимагає формування різнобічних сприятливих обставин [70].

Оскільки праця готувалася невдовзі після завершення Першої світової війни, остання кваліфікувалася як імперіалістична, загарбницька, що переросла в

революційну кризу, наслідком якої став розкол світу на дві системи – стару, монополістичну – капіталістичну і, започатковану перемогою пролетаріату, нову, зорієнтовану на соціалістичний лад. В. Шахрай (звісно, з С. Мазлахом) виходили з твердого переконання, що революція в Україні носить синтетичний характер, органічно поєднуючи, взаємодоповнюючи соціальні й національні рухи, вектори, що соціальне й національне визволення нероздільні, що лише соціалістична революція («повна демократія») забезпечить національне визволення, а незалежна національна республіка, своєю чергою, є неодмінною умовою повномасштабної перемоги соціалізму, радянської влади в Україні [71].

Вирішення національного питання, на думку авторів книги, має бути здійснена саме в межах і в контексті революції, що здійснювалася, інакше неминуче будуть породжуватися негаразди у різних сферах буття. Досвід 1917 – 1918 рр. доводив, що «головною тенденцією українського національно-революційного визвольного руху є конституювання українським народом себе, незалежно від старих кордонів, яко націю, яко незалежний, самостійний державно-політичний організм» [72]. Звідси нічим не обмежена національна свобода, самостійність, окремішність – незаперечна детермінанта життя [73]. Тут, власне, підтверджувався, конкретизувався ленінський діалектичний у своїй сутності підхід: досягнення незалежності, самостійності – найкоротший, найвірніший і найефективніший шлях до інтернаціонального єднання. Втім, часом автори зраджували самим собі, коли намагалися штучно ранжувати послідовність цінностей – «національна справа попереду, пролетарська справа потім» чи «інтернаціональна», пролетарська справа попереду, національна – потім» [74].

В. Шахрай і С. Мазлах, належачи до комуністичного табору, залишалися вірними ідеї міжнародного єднання, щиро прагнули союзу двох радянських республік – Росії й України. «Нова Росія і нова Україна, – наголошували вони, – дві рівноправні сестри, дві вільні країни, дві незалежні, самостійні й в той же час об'єднані спільними інтересами, пошаною чемності одна до одної, – ось до чого стремимо ми, ось чим боліємо ми, ось до чого закликаємо ми...» [75].

Два революціонери, комуністи, патріоти з першої же сторінки своєї праці твердо, тоном, що не викликає жодного сумніву, заявляють: «...Ми любимо Росію і Україну, любимо так, як люблять свою матір – щастя і доля Росії і України є нашим щастям, нашою долею. В них ми любимо всю людність» [76]. А весь сповнений підвищеної емоційної напруги, пафосу, зміст, часом зворушлива форма виразу думок переконують у абсолютній щирості написаного.

Не можна не враховувати, що В. Шахрай був не рядовим більшовиком. З перших кроків щодо створення Компартії України він весь час знаходився у колі партійців, що брали безпосередню участь у визначенні шляхів її будівництва, якій, їй зрештою бути. Він виявився причетним до всіх найважливіших віх партійного поступу. Відтак, його позиція була багатократно обдуманого, ретельно вивіреною, болісно вистражданою: компартія в Україні обов'язково має бути окремою, осібною незалежною від РКП(б), рівною з нею. І відповідною назвою має бути «Українська комуністична партія (більшовиків)». Російська і Українська компартії повинні

бути пов'язані між собою через міжнародну комісію (III Інтернаціонал). Тут власне нічого принципово нового не було. Таку пропозицію М. Скрипник висловив ще на Таганрозькій нараді й послідовно її відстоював до I з'їзду КП(б)У. Однак, якщо М. Скрипник відійшов від первісного задуму уже безпосередньо на з'їзді, В. Шахрай, навпаки, і в наступному ще настійніше, категоричніше наполягав на даній точці зору. Він нещадно розвінчував «каторинославську точку погляду» – тобто правих – Е. Квірінга, Я. Яковлева, додаючи до їх числа і Г. Пятакова, І. Кулика, Х. Раковського, хоча не мав віри в тому, що відстоювані засади зможуть реалізуватись. І найпершою причиною того вбачався неукраїнський характер партії, її персональний склад: «...Об'єктивно ми партією «пригніченої» нації не були. Ми були об'єктивно неукраїнською партією, хоч ми жили, працювали на Україні і деякі з нас навіть по метрикам репані українці, – а російською партією, себто, власне кажучи, великоруською» [77] – стверджувалося в книзі.

Звичайно, на увазі мався не стільки у повному розумінні кількісний склад у партії українців, скільки її політика, яка, за версією авторів, істотно не відрізнялася від курсу щодо України кадетів, меншовиків, есерів та інших російських партій, що не лише неприхильно, а й відверто вороже ставилися до української самостійності [78].

Доводячи полеміку до крайніх меж, автори «До хвилі» ставили знак рівності між єдинонеділимською позицією монархістів і більшовиків. «Наша партія була об'єктивно і по назві партією російською, – наголошується в книзі, – себто великоруською. А для такої партії вживати «слова» про відокремлення при одночасній пропаганді «за єдність» є обов'язковим. Кепсько не те, що ми вживали «слова» про відокремлення. Кепсько те, що для більшості членів нашої партії це були лише слова...» [79].

Гадається, що в обох останніх вищеозначених пунктах були певні перебільшення, невідповідності, породжені, швидше за все, полемічним запалом, пристрасним бажанням за будь-яку ціну довести свою правоту – навіть за рахунок принесення в жертву загалом відомого і безспірного.

Окремий розділ книги найменовано «Українська комуністична партія (більшовиків)». Згадавши про те, що наприкінці 1917 р. В. Шахрай виступив із засудженням ідеї створення партії українських комуністів, що могло, за тодішніми уявами, зашкодити єдності революційного фронту як в інтересах загальноросійської, так і української революцій [80], один з керівних більшовиків згодом рішуче змінив свою позицію. Він вважав оптимальним виходом із ситуації створення Української комуністичної партії (більшовиків) і окреслив її головні, першочергові завдання:

1. Повести енергійну боротьбу з «своєю» українською, російською, світовою контрреволюцією, з імперіалістичними замірами придушити Україну...

2. Повести боротьбу з тими самостійниками, котрі будуть намагатися перевести самостійність України за допомогою дипломатичних ходів, «орієнтацій» і т. н., особливо коли є небезпека нової окупації...

3. «Переконувати» кожним своїм «словом» російський пролетаріат і український пролетаріат «російського походження», що Україна існує, що український народ є, що українська мова є і вона майже нічим не відрізняється

від інших «інтернаціональних» мов, навіть тим, що вона здається незрозумілою для тих, хто її не знає...

4. Перевести в життя «тезис» Петлюри: на всьому світі селяни й робітники стали панамі. Ergo, кажемо ми, селяни й робітники повинні стати панамі і на Україні. А для цього треба волі для утворення Рад (Совітів) робітничих і селянських депутатів. А для забезпечення цієї волі, треба, щоб влада належала сим Радам.

5. Перевести в життя, здійснити на ділі, а не на словах і на бумазі самостійність і незалежність Української Соціальної Робітничо – Селянської Республіки. А досягти це можна тільки покладаючись на власні сили українського робітництва і селянства, викликаючи їх свідомість і активізм» [81].

Реалізуючи таку програму, УКП(б) досягла б найзаповітнішої мети – «Україна може бути лише самостійною» [82].

Сформулювавши у такий спосіб «зверхзавдання», В. Шахрай і С. Мазлах припускалися певних алогізмів, принаймні неузгодженостей у тлумаченні, «розшифровці», переконливості аргументації запропонованих формул: «Ми вважаємо утворення Української Комуністичної партії (більшовиків) за процес, який має вийти з щоденної революційної боротьби на Україні. ... Ся партія буде єдиною і для бувшої російської України і для австрійської Галичини.

Ся партія буде построєна не по національному принципу, а по територіальному» [83].

Особливий (заключний) розділ книги «До хвилі» було виконано під загальним задумом «Запитання т. Леніну». Вдаючись до багатократних і багатослівних гучномовних визнань величезного авторитету, надзвичайних заслуг вождя більшовиків перед суспільством, пролетарською революцією, визнаючи його вагомий внесок у теоретичне обґрунтування й практичне розв'язання національного питання, водночас вибачаючись за факти звертання до керівника РКП(б) з «незручними» питаннями, які насправді більше стосувалися лінії правих («катеринославців») в КП(б)У (а вона кваліфікувалась як нещира, часом облудна щодо українства, його законних проблем, або й великодержавно – зарозуміла), В. Шахрай і С. Мазлах зрештою звели справу до наступного.

Бажаючи бачити Україну водночас і комуністичною і самостійною, українські комуністи самі першими виявили фактичну невіру в таку перспективу, адресувавши в контексті викладених загальних розмірковувань кілька фінальних тверджень – запитів. «Т. Ленін, – писали вони. – Погляньте круг себе: скільки політичного розбрату! Коли «хлоп'ята без штанців» (так іменувалися праві в КП(б)У – «катеринославці») – **В. С.** справляють свій шабаш, коли «дипломати» (мова про керівника делегації Радянської Росії Х. Раковського на мирних переговорах з представниками Української Держави – **В. С.**) ведуть переговори з «судейськими чиновниками в роді Шелухіна», – т. Ленін, та се ж наслідки політики, яку веде в національному питанні Соціалістична Росія, ведете ви. А ся політика не має ні руля, ні ветрілі йде як Бог на душу покласти.

Ми помиляємося? В чому – покажіть!

... А відносно України, т. Ленін, ми скажемо: може бути зараз лише дві відповіді: 1) або самостійна Україна – тоді повинен бути і «свій» уряд і «своя» партія, 2) або Україна се «Південна Росія» – тоді треба прибрати до рук «хлоп'ят без штанців», щоб вони не псували справи.

Т. Ленін! Ми просимо Вас відповісти ще на одне питання, які мають для нас «особистий» інтерес.

Чи можна лишатися членом РКП і відстоювати самостійність України?

Як що не можна, то чому, чи тому, що відстоювати самостійність України взагалі не можна, не помагається – чи тому, що не можна відстоювати самостійності України так, як ми відстоюємо?

Як що не можна відстоювати самостійності України так, як ми відстоюємо, то скажіть, як треба відстоювати самостійність України, аби можна було лишатися членом РКП(б)?» [84].

Можна припустити, що розрахунок авторів у даному разі був не надто складним. На реакцію В. Леніна С. Мазлах і В. Шахрай навряд чи всерйоз (якщо б, зокрема, праця ще потрапила до рук вождя більшовиків) могли очікувати. Однак після всього викладеного (як видно, все-таки з певним домішком тенденційності) поставлені питання трансформувалися по суті в риторичні. Суспільна свідомість підводилася до однозначних висновків: КП(б)У має рішуче «відбрунькуватися», відрізатися від РКП(б), змінити свій національний склад і як УКП(б) вступити в союз (коаліцію) з іншими «лівими» українськими партіями, що представляли б не лише робітництво, але й селянство та дрібну буржуазію.

Спільною платформою такого національно – партійного новоутворення (блоку) мало стати визнання радянської системи влади, колективна оборона самостійності республіки від зовнішніх загроз, в тогочасних конкретних обставинах – передусім від підтриманої Антантою денікінської навали.

В історіографії витвір С. Мазлаха і В. Шахрая було названо «Українським комуністичним маніфестом» [85]. Мабуть тут усе ж допускається певне перебільшення тими, хто аналізував і оцінював книгу, її суспільне значення з відстані тривалого часу і без належного проникнення у сутність партійного будівництва 1917 – 1918 рр., актуальності обставин, які його визначали і супроводжували.

В. Шахрай разом з С. Мазлахом швидше висловили в спеціальному, окремому непересічному творі ідеологічну тенденцію, шире прагнення знайти такий шлях будівництва комуністичної партії, стосунків з іншими комуністичними утвореннями, який би максимально сприяв розвитку рідної нації, рідної України, які вони любили понад усе і доводили свої почуття до абсолютної домінанти в теоретико – політичних розрахунках і аргументаціях.

Об'єктивний стан речей зумовлює не полишати остеронь аналізу того, що паралельно з авторами памфлету «До хвилі» дуже близькі й схожі погляди народжувалися, обмірковувалися й пропонувалися суспільній практиці також іншими учасниками комуністичного руху в Україні. Найяскравішими з них були, зокрема М. Скрипник та В. Затонський. І якщо еволюція їх поглядів різнилася від генеалогії поглядів В. Шахрая і С. Мазлаха, то це ще зовсім не достатній привід вважати перших відступниками від національного інтересу, української ідеї, а других – несхибними поборниками єдиного вірного варіанту комуністичного партійного будівництва.

Життя (і не лише через дію суб'єктивних чинників) пішло дещо іншим маршрутом.

З одного боку, саме КП(б)У стала базовою структурою, до якої приєдналися національні комуністичні формації,

що виділялися з національно-демократичного партійного табору, як того й прагнули С. Мазлах і В. Шахрай. З іншого боку, є достатньо вагомих підстав вважати, що саме інтернаціональний характер КП(б)У, зумовлений реальним поліетнічним складом населення регіону й екстремальними обставинами громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції, оформлений варіант взаємовідносин (підпорядкування) республіканської (крайової) на правах обласної організації з РКП(б), якщо й став значною мірою вимушеною рівнодіючою, однак, чи не єдино можливою, яка прагматично, дієво сприяла подоланню смертельних загроз, що перманентно нависали над Україною, її незалежністю, самостійністю. Навряд чи можна знайти переконливі аргументи на користь того, щоб при дистанціюванні, тим більше – при конфронтації з РКП(б) (хтось вважає це втручанням) непорушними могли залишатися всі, або хоча б головні попередні революційні здобутки й досягнення українського націєтворення.

І обидва автори полемічного твору також цілком свідомі цього надважливого чинника геополітичного масштабу, застерігають від того, щоб відрив України від Росії, ворожнеча між ними не сприяли торжеству планів світової реакції щодо відродження єдиної і неподільної Росії як тюрми народів, з пануванням ладу експлуатації, насильства, визиску [86].

Можливо, з цього погляду, стає зрозумілим, чому твір В. Шахрая і С. Мазлаха (попри, звісно, обмеженість накладу і доступний ореал поширення) не зміг справити скільки-небудь значного впливу на умонастрій й поведінку компартійних мас. Більше того, ідеологічні націонал-комуністичні конструкції М. Скрипника, О. Шумського, Г. Лапчинського, В. Винниченка, М. Хвильового, а надалі й І. Дзюби виникали, стверджувалися не лише без прямого впливу на них книги «До хвилі (Що діється на Україні і з Україною)», а й без врахування її наукового, політичного, духовного потенціалу.

Можна припустити, що більшому суспільному звучанню, резонансу і значенню в конкретних умовах революційної доби твору С. Мазлаха й В. Шахрая завдячив його стиль, форма подачі матеріалу. Численні апеляції до народної мудрості, національної і світової поезії, нарочиті суржикові штампи і, навіть, анекдоти свідчили на користь широти ерудиції авторів, але перетворювали книгу на дещо білетристичне, що дозволяло розраховувати на популярність, доступність, але віддаляло її від строгого теоретичного документа, який міг би розглядатися у якості повноцінної політичної платформи, програми.

Водночас, зважаючи на всю індивідуальну своєрідність, неповторність творчого дуєту націонал-комуністів, не слід проходити повз очевидне – В. Шахрай і С. Мазлах спромоглися рішучо і випукло матеріалізувати ті настрої, думки, поривання, які нуртували в середовищі більшовиків – українців, відданих рівною мірою і справі революції і національній справі. І якщо ця малооформлена тенденція не була потужною, розвинутою, її наявність усе ж відчувалася в суспільному житті України, приваблювала патріотично налаштовані елементи, обіцяючи кристалізацію перспективного, продуктивного шляху.

Смерть комуніста – підпільника В. Шахрая від рук денікінців на Кубані в тому ж таки 1919 р., як і відхід С. Мазлаха від скільки-небудь активної роботи у сфері ідей, закумуляованих у памфлеті, фізично перервали пульсування означеної інтелектуальної потуги.

Останнє, звісно, жодною мірою не може применшити ідейної цінності, теоретичної вагомості твору – яскравого документа епохи, гідного втілення досягнень української суспільно-політичної думки, рівно як і моральної значимості самого факту випуску книги. Все це допомагає краще, глибше зрозуміти сутність і неймовірну складність тогочасних суспільних процесів, визначальну роль у яких відігравали політичні партії, їх якості.

(Продовження буде)

Список використаних джерел

1. Див., напр.: Гошуляк І. Л. Ідеолог українського комунізму (Василь Шахрай) // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994.
2. Див., напр.: Протоколи обласного съезда большевиков (первое всеукраинское совещание 1917 г.) // Летопись революции. – 1926. – № 5 (20). – С. 64–92.
3. Ауссем. Евгения Бош (1879–1924) // Летопись революции. – 1925. – № 2 (11). – С. 1–УП; Шахрай О. Открытое письмо т. Ауссему // Летопись революции. – 1925. – № 4 (13). – С. 182–186; Ауссем В. Ответ О. Шахрай // Там же. – С. 187; Рубач М. А. К истории украинской революции (Заметки и документы: декабрь 1917 – январь 1918 г.) // Там же. – 1926. – № 6 (21). – С. 23; Шрейбер С. К протоколам первого всеукраинского совещания большевиков (обласного съезда б-ков) // Там же. – С. 55–63; Затонский В. З спогадів про українську революцію // Літопис революції. – 1929. – № 5–6. – С. 115–141.
4. Див.: Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Февраль 1917 – февраль 1918 г. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В 2-х ч. Ч. 2: Большевики во главе трудящихся в период борьбы за установление Советской власти на Украине. Октябрь 1917 г. – февраль 1918 г. Авторы-составители: Варгатюк П. Л. (руководитель), Т. Н. Колишер, В. Ф. Солдатенко, А. А. Савельева. К., 1982. – С. 599, 616, 677, 880.
5. Там же. – С. 432.
6. Див.: Нариси історії Комуністичної партії України. Вид. четверте, доповнене. – К., 1977. – 764 с.; Варгатюк П. Л., Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. В. І. Ленин и большевистские организации Украины в Октябрьской революции. – К., 1980. – 373 с.; Великий Жовтень і громадська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – К., 1987. – 632 с.
7. Варгатюк П. Л., Солдатенко В. Ф., Шморгун П. М. В огне трех революций. Из истории борьбы большевиков Украины за осуществление ленинской стратегии и тактики в трех российских революциях. – К., 1986. – С. 533, 553.
8. Большевистские организации Украины: организационно-партийная деятельность (февраль 1917 – июль 1918): Сб. документов и материалов. – К., 1990. – С. 401, 449, 489, 495, 496, 499, 500, 505, 519, 604.
9. Гамрецький Ю. «Як люблять свою матір ...» // Радянська Україна. – 1989. – 27 лютого.
10. Цит.: Гошуляк І. Л. Назв. Праця. – С. 196–197.
11. Мазлах С., Шахрай В. До хвилі (Що діється на Україні і з Україною?). Вид. 2-е. – Нью-Йорк, 1967. – 303 с.
12. Mazlakh Serhii and Shakhrai Vasil. On the Current Situation in the Ukraine – Ann Arbor. The University of Michigan Press. – 1970.
13. Див. напр.: Шахрай В., Мазлах С. До хвилі // Сучасність (Мюнхен). – 1967. – № 8. – С. 75–91; Шахрай В. До хвилі (Уривок): Тенденція українського руху: самостійна Україна // Документи українського комунізму. – Нью-Йорк, 1962. С. 26–44.
14. Lisiak-Rudnytsky. A Ukrainian Communist Manifeste // Canadian Slavie Studies. – Vol. Y. – № 4. Winter. 1971. – P. 536–554; Лисяк-Рудницький. Український комуністичний маніфест // Сучасність. – 1971. – Ч. 9 (129). Вересень. – С. 100–107; Те ж // Історичні есе. – Т. 2. – К., 1994. – С. 113–120; Те ж // Вибір. – К., 1997. – № 3–4. С. 68–76.
15. Майстренко І. Передмова // Документи українського комунізму. Суспільно-політична бібліотека. – № 13. – Нью-Йорк, 1962. – С. 3–25; Його ж. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. – Едмонтон, 1985. – С. 61, 63, 140, 145, 147 та ін.
16. Див. напр.: Наддніпрянець В. Українські націонал-комуністи. Їх доля у визвольній війні України 1917–1956 рр. Друге

вид. – Нью-Йорк – Торонто – Сідней, 1983. – С.21–22,30; Прокоп. Про український націонал-комунізм// Сучасність. – 1986. – № 1. – С.65–70.

17. Майстренко І. Передмова. Документи українського комунізму. – С.12,13.

18. Там само. – С.13.

19. Див. напр: Mace J. Communism and Dilemmas of National Liberation. National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933/ – Harvard college, 1983. – 334 p.; Його ж. National communism// Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London, 1993. – Vol. III; Мейс Д., Панчук М. Український національний комунізм. Трагічні ілюзії// Наукові записки Інституту національних відносин і політології НАН України. Вип.3. – К., 1997. – 82 с.; Потапенко Я. О. Зарубіжна історіографія українського націонал-комунізму. – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2000. – 20 с.

20. Див., напр.: Юренко О. П. Василь Шахрай: Пливти проти течії. Політичне читання. – 1993. – № 3. – С.56–112; Його ж. Василь Шахрай: сторінки життя й діяльності. Світгляд. Доля// Український історичний журнал. – 1995. – № 1. – С.67–79; Нагорний В. І. Більшовизм та український націонал-комунізм в добу революції 1917–1920 рр. Автореф. дис... канд.істор.наук. – К., 1993. – 23 с.; Брицький П., Юрійчук Є. Народний секретар Василь Шахрай – перший критик більшовицької національної політики в Україні// Українська еліта: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали міжрегіонал. наук. конф. (12–13 грудня 1996 р.). – Тернопіль, 1996. – С.95–99; Дисковська Г. О. Український націонал-комунізм. – К., 1993. – 58 с.; Огієнко В.І. Діяльність українських націонал-комуністів. Дис... канд. іст. наук. – К., 2008. – С.59–68 та ін.

21. Див., напр.: Майстренко І. Передмова. Документи українського комунізму. // Суспільно – політична бібліотека. – № XIII. – Нью-Йорк, 1962. – С. 3 – 25.

22. Там само. – С. 26 – 44, 67 – 71.

23. Див.: Гамрецький Ю. Назв. праця; Юренко О. Назв. праця. – С.780.

24. Первый Всероссийский съезд Советов Р. и С.Д. – Т. I–II. – М., 1931. – 1490 с.

25. Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Февраль 1917 г. – февраль 1918 г. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В 2-х ч. Ч.1. Большевики во главе трудящихся Украины в период борьбы за победу Великого Октября. Февраль – октябрь 1917 г. – К., 1977. – С.468–469.

26. Правда. – 1917. – 2 нояб. – № 176; Пролетарская мысль (Киев). – 1917. – 19 нояб. – № 13.

27. Там само; Большевицские организации Украины: организационно-партийная деятельность. Февраль 1917 – июль 1918. – С.449.

28. Солдатенко В. Ф. Большевицская пресса Украины в 1917 – 1918 гг. Историко-библиографический обзор. – К., 1979. – С.54–57.

29. Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (ноябрь 1917 г. – февраль 1918 г.). – Т.2. – М., 1957. – С.257.

30. Летопись революции. – 1926. – № 5. – С.79–80.

31. Там же. – С.79.

32. Там само.

33. Там же.

34. Див.: Солдатенко В. Ф. До оцінки організацій «українських більшовиків»// Український історичний журнал. – 1989. – № 6. – С.62–69; 3 7. – С.49–57.

35. Летопись революции. – 1926. – № 5. – С.80–82.

36. Там же.

37. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань, 1917–1918 рр.: (Про що історія мовчить. У 2-х т. – 2-е вид. перегл. і значно доповнено). Т.2. – Торонто, 1973. – С.168–169.

38. Цит. за: Там само. – С.169.

39. Див.: Народна воля (Київ). – 1917. – 6 грудня; Винниченко В. Відродження нації. Заповіт борцям за визволення. – К., 2008. – С.287–288.

40. Там само. – С.281–291; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т.1. – 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К., 1996. – С.502–503, 504–512; Млиновецький Р. Назв. праця. – С.170–176.

41. Українська Центральна Рада. Документи й матеріали. Т.1. – С.503–504, 579.

42. Летопись революции. – 1926. – № 5. – С.83–85.

43. Там же. – С.87–88.

44. Робітничка газета (Київ). – 1917. – 8 грудня.

45. Там само.

46. Див.: Ауссем В. Ответ В. Шахрай//Летопись революции. – 1925. – № 4(13). – С.187.

47. Цит. за: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т.1. – С.509–510.

48. Там само. – С.509.

49. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918: Сб. документов и материалов в 3-х т. – К., 1957. – Т.2. – С.575.

50. Там же. – С.576.

51. Вестник Украинской Народной Республики (Харьков). – 1917. – 21 декабря. – № 2.

52. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сб. документов и материалов. Т.3. – С.45–47; Вестник Украинской Народной Республики (Харьков). – 1918. – 5 января, 10 января.

53. Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника ... Ч. 2. – С.538–599.

54. Див.: Большевицские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.). Сб. документов и материалов. – К., 1962. – С.66; Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки. У 4-х т. Т.П. – Рік 1918. – К., 2009. – С.93.

55. Затонський В. 3 спогадів про українську революцію. – С.131.

56. Там само.

57. Див.: Солдатенко В. Ф. Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника. – К., 2002. – С.72–74; Його ж. Початок звияжного шляху. Створення Комуністичної партії України. – К., 2003. – С.52–64; Його ж. Георгій Пятаков. Миттєвості неспокоїної долі. – К., 2004. – С.158–172.

58. Шахрай В. Передмова//Н. Ленін (В. Ільїн). Статті в національному питанні. – Саратов. – 1919. – С.111.

59. Див.: Гошуляк І. Л. Назв. праця. С.204–205.

60. Шахрай В. Назв. праця. – С.111.

61. Большевицские организации Украины ... (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.). Сб. документов и материалов. – С. 86.

62. Спогади про Перший з'їзд КП(б)У. – К., 1958. – С. 47.

63. Там само. – С. 15.

64. Там само.

65. Большевицские организации Украины ... (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.). Сб. документов и материалов. – С. 82–83.

66. Лисяк-Рудницький І. Український комуністичний маніфест. // Історичні есе. Т. 2. – К., 1992. – С. 113–120.

67. Мазлах С., Шах-Рай В. До хвилі (Що діється на Вкраїні і з Україною) – Саратов, 1919. – 101 с.

68. Лисяк-Рудницький І. Український комуністичний маніфест. // Лисяк-Рудницький. Історичні есе. – Т. 2. – К., 1994. – С. 113 – 120.

69. Мазлах С., Шах-Рай В. Назв. праця. – С. 12 – 16.

70. Там само. – С. 16 – 22.

71. Там само. – С. 47.

72. Там само. – С. 33.

73. Там само. – С. 26, 29, 33 та ін.

74. Там само. – С. 77.

75. Там само. – С. 3 – 4.

76. Там само. – С. 3.

77. Там само. – С. 55.

78. Там само. – С. 37, 56, 62 – 63 та ін.

79. Там само. – С. С. 62.

80. Там само. – С. 80 – 81.

81. Там само. – С. 87 – 88.

82. Там само. – С. 88.

83. Там само. – С.

84. Там само. – С. 101.

85. Лисяк-Рудницький І. Назв. праця. – С. 113 – 120.

86. Мазлах С., Шах-Рай В. Назв. праця. – С. 10 – 12, 34 – 35, 40 – 41, 70 – 71, 75 та ін.

Soldatenko V. F., doctor of historical sciences, professor, corresponding member of National Academy of Sciences, Chief Researcher, Institute of Political and Ethnic Studies. Ivan Kurat NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine), veid@ipiend.gov.ua

Basil fraudster and his work in historiographic discourse

The article attempts to recreate the experience of political activity, creative way, to evaluate a literary heritage of one of the ideologists of the Ukrainian communist, against the backdrop of controversial V. Shahray's historiographical debate.

Keywords: Ukrainian revolution, national communism, RCP (B), CP (B) U, PPC, national issues, national revival, national sovereignty, independence, independence.

Солдатенко В. Ф., доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАНУ, главный научный сотрудник, Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины (Киев, Украина), veid@ipend.gov.ua

Василий Шахрай и его творчество в историографическом дискурсе

В статье делаются попытки воспроизвести опыт политической деятельности, творческий путь, оценить литературное наследие одного из идеологов украинского коммунизма В. Шахрая на фоне противоречивых историографических дискуссий.

Ключевые слова: Украинская революция, национал-коммунизм, РКП (б), ВКП (б), УКП, национальный вопрос, национальное возрождение, национальная государственность, самостоятельность, независимость.

УДК 94(477)

Гай-Нижник П. П.,
доктор історичних наук, академік Української
академії наук, завідувач відділу історичних студій,
Науково-дослідний інститут українознавства
(Україна, Київ), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Батрак О. П.,
здобувач історичного факультету,
Дніпропетровський національний університет
(Україна, Кривий Ріг)

ІСТОРИКО-ГЕРМЕНЕВТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТЬ «ЄДИНОСУЩІСТЬ» І «ПОДІБНОСУЩІСТЬ» У РАНЬОХРИСТИАНСЬКИЙ ПЕРІОД В КОНТЕКСТІ ЦЕРКОВНО-ТЕОЛОГІЧНИХ ДОГМАТІВ СИМВОЛА ВІРИ (ВІЗАНТІЙСТВО – ЛАТИНСТВО – АРІАНСТВО)

Автори, з огляду історико-герменевтичної інтерпретації (у співставленні з візантійською, латинською та аріанською християнською догматикою), розв'язують поточні вузли теологічних уявлень і догм, зокрема таких понять і термінів як «Свята Трійця», «єдиносущність», «подібносущність» тощо.

Аналізуються богословська термінологія в патристичній літературі, діалектика світського та богословського в історико-герменевтичній інтерпретації концепту «подібносущність» як складової літописного варіанта Символа Віри в теологічних системах слов'яно-кирило-мефодіївської (слов'яно-візантійської), візантійської, латинської та аріанської тріадології.

Ключові слова: Символ віри, єдиносущність, подібносущність, оміос, філіокве.

(Продовження, Ч. 2. Початок вип. 107)

У 358 р. на зібраному соборі у Анкірі «східні» отці твердили, що Син подібний Батькові не тільки за енергією, але й за сутністю і що Бог народив Сина не лише за своїм хотінням, але й за своєю сутністю. Святий Єпіфаній назвав цих анкірців «напіваріанами». Однак, як на наш погляд, це не зовсім відповідає дійсності оскільки в «подобії по сутності» анкірці заперечували аріанське від «іншосущності». Крім того, саме ці анкірці розкололи антинікейську коаліцію й, відтак, розпочалася так звана боротьба фракцій. Прагнучи досягнути компромісу, було складено так звану третю Сирмійську формулу, що фактично повторювала Антіохійську 341 р. з доповненням «подібний за сущністю». Це викликало нові хвилювання, які спробували заспокоїти четвертою Сирмійською формулою (чи так званою «датованною вірою» – 22 травня 359 р. на роздвоєнному соборі в Армініумі – Селевкії): «Віруємо во Єдиного тільки й істинного Бога Батька – Вседержителя, і в Єдиного Єдинородного Сина Божого... А позаяк слово «усіа», по простоті введене отцями, але не відоме народу благоудно до спокую, тому що нема його в Писаннях, то благоудно вилучити це слово із ужитку...

Не повинно також вживати і слово «іпостасіс», говорячи про Батька, Сина і Святого Духа. А Сина ми називаємо подібним Батькові за усім (ката панта), як говорить і навчає Священне Писання» [3, с. 135; 14, с. 84–85].

Василій Анкірський, автор третьої Сирмійської формули, зробив підпис з мотивуванням: «А слово «за усім» розумію в такій змістовності, що Він подібний Батьку не тільки з волі, але і за іпостассю, і за походженням, і за буттям. І хто говорить, що Він подібний тільки у дечому, той чужий кафолічній церкві» [14, с. 84–85]. Таке трактування, очевидно, явно було спрямоване проти аріан, зокрема проти аріан Урсакія та Валента із Сирмії, що привнесли це віросповідання до Армініуму, де засідали до 400 західних єпископів. Не без тиску з боку імператорської влади і хитрощів офіційних делегатів четверту Сирмійську формулу підписали з «оміос», навіть без «по всьому» – «ката панта» [14, с. 86].

Східна ж половина собору зібралася 27 вересня 359 р. у Селевкії Ісаврійській, де знову розгорнулися бурхливі суперечки. Василіани (оміусіани, група більшості Василя Анкірського і Георгія Лаодикійського) запитували Акакія Веррійського: в якій змістовній складовій та в яких межах Син подібний Батьку? Акакій щиро пояснював: «**подібний за волею, але не за сутністю**» (виділено нами – авт.) [14, с. 88]. У підсумкові, розбіжності василіан та акакіан потягли за собою закриття засідання собору. Та все ж, під тиском імператора Констанція, який не просто спонукав присутніх до пошуку узгодження, а практично вимагав цього, «омії» – акакіани (приховані аномеї) і василіани (оміусіани) вимушені були піти на штучне партійне утворення, що в історії отримало назву – оміїв. Утім, за показовою єдністю таки приховувалися різні позиції у віровченні. Тим не менш, а таким чином все ж було підписано (у 359 р.) четверту Сирмійську формулу, в якій не було ані «єдиносущія», ні «подобосущія», лише – «но» – «подобіє». Принагідно зауважимо, що пізніше використання терміну «іпостасіс» було заборонено, оскільки василіани розпочали іноді використовувати його замість забороненої «усіа»). Офіційний же підсумок цього штучного собору звівся до проголошення усім стати оміями та об'єднатися на замовчуванні і за аномеїс (аномеї твердили про «несхожість» Христа з Богом – Батьком), і за оміусіос.

Після смерті імператора Констанція «старі» антинікейці, звільнившись від пут оміїства, продовжували уточнювати своє «православне» прагнення. Василій Анкірський і Георгій Лаодикійський від імені своєї течії опублікували «Пам'ятну записку». В ній наголошувалося: «Східні» для того вживають найменування «іпостась», щоб виразити істотні, і реально істотні, і реально суцільні властивості Лиць; щоб визначити ці властивості Лиць, «східні» і називають їх Іпостасями реально існуючих Лиць. А значить, термін «іпостась» визначає спеціально Лиця, щоб вони не розчинилися в західному савелліанстві. Аби уникнути непорозумінь, василіани наголошують: йдеться не про «трьох богів», а про «три Лиця». Для того, аби запобігти злиттю, вони «благочестиво розрізняють» «реально існуючого Батька, реально існуючого Сина і реально існуючого Духа. Одне Божество і Три Іпостасі». Своєму класичному терміну «оміос кат усіан» вони дають пояснення – це «тавтон ката пневма» [14, с. 94–95]. Тож, виходячи зі змісту записки, термін «пневма» є рівним «усіа», а відтак «тавтон ката пневма» є рівнозначним із